

העשרה¹

התנועה הציונית בעקבות פטירתו של הרצל

הרצל, מייסדה ומנהיגה הראשון של התנועה הציונית, היה מנהיג נערץ בעיני ציונים רבים, ובכלל זה גם בקרב אלה שחלקו על דרכו המדינית. כישוריו כמנהיג סייעו לאימוץ תפיסותיו המדיניות על ידי התנועה הציונית בראשית דרכה. יתר על כן, רבים בתנועה הציונית זיהו את המפעל הציוני עם דמותו. **פטירתו בשנת 1904 התקבלה בהפתעה בשל גילו הצעיר, שכן הרצל היה באותה העת בן 44 בלבד, וגרמה למשבר רוחני ומנהיגותי עמוק בתנועה הציונית.** תחושת חוסר אונים זאת הועצמה בשל העובדה שפטירתו של הרצל התרחשה בזמן שהתנועה הציונית עדיין ניסתה להתגבר על הקרע שנפער בין חלק מחבריה, על רקע המשבר שפרץ בקונגרס אוגנדה. ציונים רבים הביעו חשש שהזעזוע שהתלווה לפטירתו יוביל להתפרקות התנועה שהקים ולאבדן הישגיה.

למרות האבל הכבד ותחושת המשבר הצליחה התנועה הציונית לשמור על אחדותה ולנווט את דרכה בימים שבאו לאחר מכן. בפרק זה נראה כיצד התמודדה התנועה הציונית עם המשבר המנהיגותי, שנוצר לאחר פטירתו של הרצל, ובאיזו דרך בחרה התנועה הציונית ללכת.

1. התמודדות עם משבר המנהיגות

בקונגרס הציוני השביעי, שהתקיים בשנת 1905, לא נבחר מנהיג שיירש את מקומו של הרצל כנשיא התנועה הציונית. תחת זאת הוחלט על בחירת הנהגה משותפת שבראשה עמד דוד וולפסון, שהיה ממקורביו הבכירים של הרצל ושותף לדרכו המדינית. וולפסון נבחר לתפקידים הבאים: סגן יושב ראש הקונגרס, יושב ראש הוועד הפועל המורחב ויושב ראש הוועד הפועל המצומצם. הוועד הפועל המצומצם כלל שבעה חברים אשר ארבעה מהם תמכו בזרם המדיני, ובהם דוד וולפסון, ושלושה מהם תמכו בזרם המעשי, ובהם אוטו ורבורג. הרכב זה העניק יתרון לזרם המדיני ושימר את המגמה המדינית שהנהיג הרצל בתנועה הציונית עד לפטירתו.

בקונגרס הציוני השמיני, שהתקיים בשנת 1907, נבחר דוד וולפסון לשמש כמחליפו של הרצל בתפקיד נשיא התנועה הציונית. הבחירה בוולפסון העידה במידה רבה על תחושת המשבר, ששררה בתנועה הציונית ועל רצונם של חברי התנועה הציונית בהמשכות מנהיגותית. שכן, במשך שנתיים ימים לא נבחר איש להחליף את הרצל. לבסוף, כשנבחר וולפסון לתפקיד, הדבר נבע במידה רבה מהעובדה שהיה מקורב להרצל בימי חייו. עובדה זו הקשתה על וולפסון לבסס את מעמדו כמנהיג ולעיתים אילצה אותו להתמודד עם ביקורת קשה שהוטחה בו. ביטוי לכך ניתן למצוא בתשובתו של וולפסון למתנגדיו מהזרם המעשי, שתקפו את מדיניותו בקונגרס התשיעי (1909): "...מאשימים אותי בשצף קצף, בכל אשמה שבעולם! האחד תובע ממני שאהיה נשר, השני תובע ממני שאהיה ארי. במילה אחת: הם דורשים שאהיה הרצל..."². **וולפסון שימש בתפקיד זה עד לשנת 1911.**

בשנת 1912 נבחר אוטו ורבורג, שהיה איש הזרם המעשי, לשמש כנשיא התנועה הציונית. ורבורג שימש בתפקיד זה עד לשנת 1920.

¹ פרק זה הוא פרק העשרה לספר "הלאומיות המודרנית וראשית הציונות" (יגאל משעול; היי סקול).
² האנציקלופדיה העברית, (תשל"ה): הערך "וולפסון דוד", כרך ט"ו, עמ' 917.

יכולתה של התנועה הציונית להמשיך ולהתקיים גם לאחר פטירתו של הרצל, תוך שהיא ממנה לו מחליפים ושומרת על אחדותה למרות המאבקים הרעיוניים הפנימיים, מעידה כי הרעיונות המרכזיים של התנועה הציונית היו בעלי משמעות רבה יותר בעיני הציונים מאשר הסוגיות שהיו שנויות במחלוקת. אחדות רעיונית זו אפשרה לתנועה הציונית להוסיף להתקיים. חילופי הנהגה, שבין וולפסון לורבורג, לא הובילו לפרישה המונית של חברים מהתנועה הציונית. יתר על כן, מוסדות התנועה הציונית המשיכו בפעולתם והחלטותיהם היו מקובלות על ידי חברי התנועה.

הצלחתה של התנועה הציונית להתגבר על המשבר המנהיגותי, שנוצר לאחר פטירתו של הרצל, ויכולתה להקים מתוכה הנהגה חלופית נבעה משני גורמים עיקריים:

☞ **עוצמת הרגשות הלאומיים שחשו חברי התנועה הציונית:** תרומתו של הרצל להקמת התנועה הציונית הייתה משמעותית ביותר. יחד עם זאת, כפי שראינו בפרקים הקודמים, הדחף להקמת תנועה לאומית יהודית התקיים עוד לפני עלייתו של הרצל. דחף זה נבע משורה של גורמים, כמו האנטישמיות והאכזבה מדרכי מימושה של האמנציפציה, אשר הביאו יהודים רבים לאמץ את התפיסה הלאומית ולהתאימה למצבו המיוחד של העם היהודי בגולה. בשל כך הדחף ללאומיות הוסיף להתקיים בקרב חברי התנועה הציונית גם לאחר פטירתו של הרצל.

☞ **דרכי הפעולה הדמוקרטיות של המוסדות הציוניים:** המוסדות הציוניים פעלו בשיטה דמוקרטית. כזכור, הרצל עצמו נבחר לנשיא התנועה הציונית בבחירות שנערכו בקונגרס הציוני הראשון. פעולותיו המדיניות של הרצל ואף עצם היותו מנהיג התנועה, היו כפופים להסכמת חברי התנועה. במהלך השנים בהם הנהיג הרצל את התנועה הציונית הוא נאלץ לעיתים להתמודד עם ביקורת. שיטת פעולה דמוקרטית זו העניקה לגיטימציה לעמדות המנוגדות ולוויכוח הפנימי שהתקיים בתנועה הציונית. שיטה זו אפשרה לזרמים הרעיוניים המתחרים להוסיף ולפעול בתוך התנועה מתוך תקווה, שבעתיד יוכלו להשפיע על דרכי פעולתה של מנהיגות התנועה.

2. התנועה הציונית בוחרת את המשך דרכה

לאחר פטירתו של הרצל נאלצה התנועה הציונית לבחור לא רק מנהיג, אלא גם לבחור את דרכה הפוליטית.

פטירתו של הרצל הביאה לשינוי דרכה של התנועה הציונית במספר תחומים:

2 (א) דחייה רשמית וסופית של הרעיונות הטריטוריאליסטיים

בקונגרס הציוני השביעי, שהתכנס בשנת 1905, כשנה לאחר פטירתו של הרצל, דנה התנועה הציונית בדיון וחשבון שהגישה המשלחת שיצאה לבקר באוגנדה. המשלחת קבעה כי אוגנדה אינה מתאימה להתיישבות יהודית והקונגרס החליט לדחות את ההצעה. בנוסף, הוחלט בקונגרס שלא לדון עוד בהצעות טריטוריאליסטיות. בתגובה להחלטה זו החליט ישראל זנגוויל, שהיה מתומכיה המובהקים של תכנית אוגנדה, להמשיך ולפעול למען התכנית. הוא הקים ארגון לאומי יהודי חלופי (יט"א = ההסתדרות הטריטוריאליסטית היהודית) שפעל למימוש התכנית מחוץ לתנועה הציונית³.

2 (ב) נטישת הקו המדיני המובהק שהנהיג הרצל

בתקופה שלאחר הרצל החלה התנועה הציונית לשים את הדגש על תפיסות וקווי פעולה שהוצגו על ידי הזרם המעשי. תהליך זה התרחש בשני שלבים:

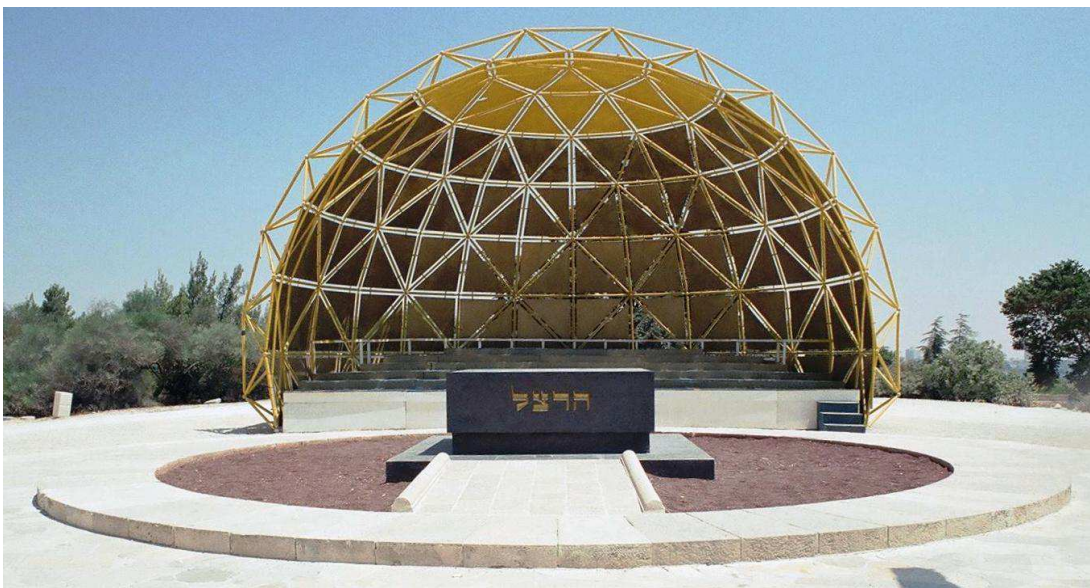
³ הארגון המשיך לפעול רשמית עד לשנת 1925.

👁 **תקופת מנהיגותו של וולפסון (1907 - 1911):** בתקופה זו הוסיפה התנועה הציונית לקיים מגעים מדיניים עם אישים מרכזיים באירופה, ובהם הסולטן התורכי וראש ממשלת רוסיה. יחד עם זאת החלה התנועה הציונית לאמץ קווי פעולה שבוטאו על ידי תומכי הזרם המעשי. גישה זו באה לידי ביטוי במספר החלטות שהתקבלו בקונגרס השמיני שהתקיים בשנת 1907, בדבר הגברת מעורבות התנועה הציונית בנעשה בארץ ישראל. בין השאר הוחלט על הקמת מחלקה מיוחדת לענייני ארץ ישראל שבראשה יעמוד אחד מחברי הוועד הפועל המצומצם ואשר תקבל רבע מהכנסות הוועד הפועל המצומצם. עוד הוחלט כי מחלקה זו תקים משרד מייצג בארץ ישראל (המשרד הארצישראלי). קו זה, אשר שילב בין הגישה המדינית למעשית, אימץ, למעשה, את הגישה הסינתטית שהוצגה על ידי חיים ויצמן.

👁 **תקופת מנהיגותו של ורבורג (1912 - 1920):** בשנת 1912 החליף אוטו ורבורג את וולפסון כמנהיג התנועה. בחירתו של ורבורג, שהיה כאמור איש הזרם המעשי, נתנה ביטוי נוסף להתחזקות המגמות המעשיות בתנועה הציונית. תחת מנהיגותו ריכזה התנועה הציונית את עיקר מאמציה בחיזוק היישוב היהודי בארץ ישראל. מגמה זו נמשכה עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914.

2 (ג) הגברת עבודת ההווה

חלק מחברי התנועה הציונית דרשו להפנות חלק ניכר יותר ממאמציה ותקציביה של התנועה הציונית לטיפול במצוקות הקיום של העם היהודי בגולה על ידי השתתפות במאבקים של יהודים למען שוויון זכויות בארצות מגוריהם, סיוע להעלאת רמתו החינוכית של העם היהודי בגולה ותמיכה ביהודים שסבלו מפרעות. דרישות אלה, שזכו לכינוי *עבודת ההווה*, עוררו בתחילה התנגדות בתנועה הציונית, היות שההיענות להם הייתה עלולה לפגוע בקידום מטרתה הראשית של התנועה הציונית- הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל. אולם סבלם של היהודים בארצות מזרח אירופה, היעדרם של הישגים מדיניים מיידיים וברורים ומימדיה המצומצמים של העלייה לארץ ישראל גרמו לתנועה הציונית להגביר את תרומתה בתחומים אלה.

קבר הרצל; הר הרצל, ירושלים, 2008⁴. (י.מ.)

⁴ בצוואתו ביקש הרצל להיקבר בווינה ולאחר מכן, בבוא העת, יועבר קברו לארץ ישראל. בהתאם לצוואתו, הועברו עצמותיו של הרצל לקבורה במדינת ישראל בשנת 1949.

בקצרה – מה למדנו בפרק זה?

- ☞ פטירתו של הרצל גורמת למשבר מנהיגות בתנועה הציונית.
- ☞ התנועה הציונית מתגברת על המשבר שנוצר בעקבות פטירתו של הרצל.
- ☞ החלטות פוליטיות שהתקבלו בעקבות פטירתו של הרצל:
  - ✓ דחייה רשמית וסופית של הרעיונות הטריטוריאליסטיים
  - ✓ נטישת הקו המדיני המובהק שהנהיג הרצל
  - ✓ הגברת עבודת ההווה

קטעי מקור

קטע מספר 1 - מהחלטות הקונגרס הציוני השמיני⁵

"...הקונגרס מחליט להקים בתוך הוועד הפועל המצומצם מחלקה מיוחדת לענייני ארץ ישראל, שבראשה יעמוד אחד מחברי הוועד הפועל המצומצם. המחלקה תקים משרד בארץ ישראל, שיהיה כפוף לה. במשרד הארצישראלי יעבוד פקיד אחד, או יותר, בשכר; סכום של 25% מכל הכנסות הוועד הפועל המצומצם... יוקצב לרשות המחלקה...; הקונגרס מטיל על המחלקה לארץ ישראל לחקור בשאלת ייסודה של מושבה קואופרטיבית [קואופרציה], לפי שיטתו של אופנהיימר, ולמסור על כך דין וחשבון לוועידה השנתית הקרובה; הקונגרס מטיל על הוועד הפועל המצומצם ועל הדירקטוריון של אפ"ק [בנק אנגלו-פלשתינה = Anglo Palestine Company] להקים על יד אפ"ק מוסד אשראי לקרקעות כפריים ועירוניים לזמנים ארוכים. המוסד הזה יהיה רשאי לקנות ולמכור, לחכור ולהחכיר, לחלק לחלקות ולהשביח קרקעות כפריים ועירוניים; הקונגרס מטיל על המחלקה לענייני ארץ ישראל לייחד את תשומת לבה למוסדות החינוך בארץ ישראל ולדאוג להקמת קרן מיוחדת לבתי ספר. במיוחד מטיל הקונגרס על המחלקה לדאוג להתפתחותה של הגימנסיה העברית..."

קטע מספר 2 - אוטו ורבורג בנאום בקונגרס ה-11⁶

"...שלוש תקופות יש לציין בהתפתחותה של עבודתנו: בתקופה הראשונה הייתה ההסתדרות מתייחסת בשלילה אל העבודה בארץ ישראל – לא היו כופרים, אמנם, בנחיצות העבודה, אלא שהאמינו כי עבודה זו צריכה להתחיל אחרי שירכשו את המקלט הבטוח במשפט פומבי. יחס שלילי זה הוא מובן אם נזכור עד כמה עמדה אותה תקופה תחת השפעתו של רעיון גדול חדש אחד..

בתקופה השנייה כבר הכירו כי אין לחזור תמיד על רעיון אחד בלי עבודה מעשית. בייחוד אם הרעיון לא ניתן להתגשם במהרה, כמו שחשבו מתחילה. היה צורך בפעולות ומעשים, כדי להניח את דעתם של קצרי הרוח

⁵ מופיע בתוך: י. מאור, התנועה הציונית ברוסיה – מראשיתה ועד ימינו, (הספרייה הציונית ומאגנס; ירושלים; תשמ"ו), עמ' 327 - 328.

⁶ העולם [עיתון התנועה הציונית], (11.9.1913), גיליון ל"ד, עמ' 1 - 2. מופיע בתוך: נעימה ברזל, מקימים מדינה, יוסי גולדשטיין, "ניצחון המעשיים", (הקיבוץ המאוחד, רכס, מכללת אורנים), עמ' 58. מופיע גם בתוך: יוסי גולדשטיין, שם, יחידות 1 - 4, עמ' 321.

ולרכוש כוחות חדשים מרובים, שהיו תולים בזה את השתתפותם בתנועה. ולפיכך היו מסכימים לעבודה בארץ ישראל ורואים בה משום הכנה והכשרה.

התקופה השלישית היא כבר מהפיכה רוחנית גמורה בצירוף האידיאות הכלולות במילה 'ציונות'. העבודה הארצישראלית מגיעה לשיווי זכויות גמור, היא הייתה לביטוייה ולחלק בלתי נפרד של הפוליטיקה [הציונית]... "קטע מספר 3 - עיתון "הצפירה" מודיע לקוראיו על פטירתו של הרצל⁷ "..."
"...יתומים היינו! הלב הגדול, לב הארי והנשר, הלב אשר בו דפקו הדי תפונות האומה, תקוותה ואנחותיה, שוועתה וגעגועיה... הלב הזה חדל לדפוק..."

הדבר אשר קרנו – איננו מקרה מוות... [זהו] אסון לאומי, הדבר הזה הוא... חורבן!...
והנה אנחנו עומדים על הקבר הצופן בקרבו את האיש העברי, אשר לא קם כמוהו בלב ימי הגולה מרגיש צרות עמו, אשר לא קם כמוהו חכם וגיבור, תבנית אגדית של כל כך [הרבה] מידות [טובות], וקסם אישיות מיוחדת אשר אין כמוה..."

עומדת האומה העברייא אבלה, ועומדים אנחנו האבלים הראשיים: הציונים, דוממים מכאב. וראוי שנהיה גם חזקים, ושנעמוד כסלעים וראוי שנמצא בתוכנו את הכוח, אשר ברגע זה לא נודע איך נמצאהו. אבל לע"ע [לעת עתה] מוטל מתינו לפנינו- ונבכה, הוי נבכה..."

⁷ מעובד מתוך: הצפירה, 5.7.1904. "הצפירה" - עיתון ציוני שיצא לאור בעברית בוורשה.